

Szociolingvisztikai tanulmány Lónya község nyelvéből

Tanulmányom része egy nagyobb terjedelmű dolgozatnak, melyben vizsgálatom tárgya a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód ismeretanyaga és szókincse.

Vizsgálataimat a beregi Lónya községben végeztem. A lónyai közösség a felszabadulásig egyáltalán nem mobilizált, zárt földrajzi és emberi környezetben élő etnikum. Teljesen integrált nézet-, hiedelem- és viselkedésformák jellemezték, egy olyan életmód, mely tradicionális annyiban, amennyiben az élet összes folyamatának, problémájának, perspektívájának irányelveként az időtlen szokást követi. A felszabadulás utáni változások hatására ez az ősi etnicitás részben kitágult, részben összetöredezett. Bár Lónya ma is agrárfalu, népességének legnagyobb része ma is mezőgazdaságból él, a mai gazdálkodás lényegesen eltér a hagyományos formáktól. Megváltozott a termelési technika, új munkarend alakult ki, a jövedelem elosztása lényegében más formát kapott. Mindezek viszont maguk után vonták azt, hogy új szokások keletkeztek, ezek az új szokások pedig sok esetben kiszorították a régi, hagyományokon alapuló szokásokat. A régi kategóriák átértékelődtek, vagy kivesztek.

Mivel a nyelv elsősorban társadalmi jellegű, a társadalom szerkezetében beálló bármilyen változás szükségszerűen megbolygatja a nyelvi struktúrát, vagyis abban változást idéz elő. Az objektív viszonyokat tükröző fogalmak, kategóriák átértékelődnek, az új jelenségek tükrözésére új fogalmak jönnek létre, hiszen a nyelv teljes értékűen, tökéletesen tükrözi azt a valóságot, amelyet tükröznie kell. Úgy is mondhatjuk, hogy felzárkózik saját szükségleteihez. Ha az élet változik, változik vele a nyelv, a szavak használata, jelentése. Más és más társadalmi helyzet más és más nyelvhasználatot szül. A falu gazdasági és társadalmi struktúrájának megváltozása szükségszerűen maga után vonta tehát a falu nyelvének megváltozását.

A nyelv összetevői közül a szókincs az, amely a legkevésbé áll ellent a társadalomban zajló változásoknak, a leggyorsabban reagál minden változásra. Az újat beépíti, a régit pedig nem kivetí, hanem inkább hagyja a feledés homályába merülni. Így tehát a hagyományos falusi kultúrát, életmódot, gazdálkodást felidéző szavak elhomályosulnak, fogynak. Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy: 1. Mi az elhomályosulás módja? 2. Milyen tényezők és hogyan motiválják a szókészlet elemeinek elhomályosulását, kihalását? 3. Milyen méretű ez a folyamat?

A feldolgozott 17 téma közül jellegénél fogva legtöbb nem korlátozódik csak a mi vidékünkre, így összevethető eredményeket adnak (vö. VARGA JÓZSEFNÉ: MNyj.

XXIV, 51—67). Minden tárgykör felmérése 24 adatközlő válaszát tartalmazza. Az adatközlők kiválasztásakor figyelembe vettem, hogy ne legyenek egyéni, csak rá jellemző nyelvi, különösen hangképzésbeli sajátosságai, s hogy természetesen, a maga mindennapi nyelvhasználataként adja meg a választ a kérdésekre. A felmérés során általában az aktív kérdezésnek az úgynevezett közvetett (indirekt) fajtáját használtam, vagyis felidéztem a keresett szót, de sem a köznyelvi, sem a nyelvjárási alakját nem mondtam ki, ez az adatközlő feladata volt. Többször alkalmaztam a körülírás módszerét: a címszó néhány jegyét kiemelve fogalmaztam meg a kérdést. Gyakori forma volt még a kiegészítettetés is: olyan befejezetlen mondatot mondtam, melyet az adatközlő a keresett fogalommal egészített ki. Szem előtt tartottam, hogy a szóra mindig a maga természetes környezetében kérdezzek, s egyszerre csak az egy fogalomkörbe tartozó szavakat mérjem fel. Igyekeztem, hogy a lejegyzett adatok mind hang-, mind alaktani szempontból, főként pedig szókincs tekintetében pontosan a valóságot tükrözzék.

A felmérés eredményét összesítő táblázaton egyszerre látható:

1. a témakör felmért reprezentatív szókészlete,
2. nemzedéki tagozódás, ezen belül férfiak és nők csoportja,

3. a szóismeret négy kategóriája: *T*: az adatközlő tárgyi kapcsolata a szóval; — *J*: tárgyi kapcsolat nincs, csak jelentését ismeri, de még aktív a szó; — *H*: jelentés és hangalak egysége megbomlott, hallotta, de nem tudja asszociálni a hozzá tartozó jelentést, passzív szó; — $\emptyset$: egyáltalán nem ismeri a szót. —

4. A táblázat alsó részén összegeztem nemzedékenként, valamint aktív, passzív és kihalt kategóriánként a felmérés eredményét.

A táblázatról leolvasható: 1. Mely pontokon legerősebb a nyelv, mit ment meg legtovább a hagyományos szókincsből. 2. Mely nemzedékek határán a legnagyobb a törés az ősi paraszti kultúra emlékeit illetően. 3. Nyomon követhetők a szókincs kihalásának fázisai, bebizonyítható, hogy a szókészlet elemei először mindig perifériálódnak, passzívvá válnak, s csak azután tűnnek el a nyelvből.

A 17 tárgykört, amelyekben a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód szókincsét vizsgáltam, három fő csoportba lehet osztani: 1. Az anyagi kultúrájának az ember közvetlen környezetével, szükségleteivel kapcsolatos témái: telek—ház, berendezés—háztartási eszközök, étkezés, öltözködés, kenyérsütés. 2. A kisparaszti gazdaságok kis- és haszonállat tartása: ló, szarvasmarha, sertés, háziszárnyasok. 3. Szántó-földi, mezei munkák: talajelőkészítés, aratás, hordás-cséplés, szénakaszálás, kukorica, kender, gyomnövények.

Fentiekből két tárgykör feldolgozását mutatom be. A talajelőkészítés munkafolyamatait és eszközeit, valamint a kender feldolgozásának utolsó fázisát, a szövést ismertető fejezeteket. Választásomat indokolja, hogy a két tárgykör felméréseinek összehasonlítása szemlélteti legjobban, hogy a hagyományos kisparaszti gazdálkodáshoz kötődő munkafolyamatok és munkaeszközök eltűnése milyen mértékben hat

a szókincs periferizálódására, majd kihalására. Bár igaz, hogy a 20—25 évvel ezelőtt vidékünkre oly jellemző kendertermesztés és -feldolgozás szinte teljesen történetivé vált, a szövőszékek a legtöbb háznál megmaradtak, s a fiatalabb korosztály asszonyai is szívesen dolgoznak vele. Ezzel szemben a talajelőkészítés hagyományos munkafolyamatait és eszközeit szinte teljesen felváltotta a nagyüzemi gépi munka.

A talajelőkészítés munkafolyamatai, eszközei

A talajelőkészítés munkálatainak mindig nagy fontosságot tulajdonítottak a lónyai parasztgazdák. Azt tartották, a vetésre jól előkészített föld hálás, megszolgálja a fáradságot. A munkák sorrendje a következő: trágyázás, többszöri szántás, boro-nálás, hengerlés.

Aratás után azonnal kihordták a trágyát a földekre. A szekerekről „*ganajhuzóy villával huzoktuk le és csomóba raktuk, vagy röktön szíéjjëlterjéttük*” (=eltереget-tük). Azután beszántották a földbe.

Íratlan szabály volt Lónyán, hogy ha a gazda ősszel nem szánt, tavasszal már ne szántson, mert nem érdemes. Ilyen természetű a föld. A szántások célja a föld alapos megdolgozása, porhanyóssá tétele, a trágya belekeverése, a már kikelt gyomok felnövekedésének megakadályozása. Nálunk kétféle alakúra szántották a földet: van *egyenes föld* és *hátas föld*. Ez utóbbit szántás előtt szélességében kilépi (megméri lépésekkel), hosszában a középvonalát végig *kihoncsokölják* (kórokat, zöld ágakat tűznek a középvonalán végig), s itt kezdik el a szántást, a középről ki-felé haladva. Ez a szántási mód talán a régi nagy vizek idejéből maradt meg, célja, hogy az *örmóys földthát*-ról a víz a barázdába folyjék, s onnan az útmenti árokba. Az ekevas a földet kifordítja, vagyis *hontot hajint*.

Az *egyenes föld* szántását az egyik hosszanti oldalon kezdik, s ennek végéhez érve a keskeny oldalt nem szántják, ott csak megfordulnak, ez a *fördülőy*. A föld-darab szélein haladnak körül, mindig beljebb, beljebb. Végül csak egy keskeny szántatlan földcsík marad a föld középvonalában, aminek a neve *fogyasztás*. „*Eszt is elvágatik*”, s így a föld közepén *barázda* marad.

Az előző termés utáni első szántásra azt mondják: *leugarolni*. A parlagon hagyott, pihentetésre szánt föld neve *gyepföld*.

A szántás eszköze az eke. Balla István 62 éves adatközlőnk beszélt a faekéről is, amelynek csak két vas alkatrésze volt, az ekevas és a csoroszlya. A lónyai kemény, agyagos talaj feltörésére rendkívül alkalmas volt az ún. aszimmetrikus eketaliga, melynek szarvát és talpát legtöbbször egyetlen fából faragták. Az aszimmetrikus eketaligák kerekei különböző méretűek. A nagyobb a barázdában, a kisebb a felszántatlan földön jár. „...nyugodtan mondhatjuk, hogy ezt a formát használták a magyar nyelvterület nagyobbik felében” (BALASSA—ORTUTAY: Magyar néprajz 189).

Az eke részei: *gerendéj, szárva, ekeféj, kormánydeszka, csorosznya, ekevas,*

csusztató (tarlón), *tálp* (szántáson), *tengèj*, *barázdáskeréik* (nagy), *tállóskeréik* (kicsi), *korona*, koronán belül *méjségállítótó*, *tajjalánc*, *lakat* (hosszabbra vagy rövidebbre állítja a láncot, *tajjgarud* (*huzóurud*).

Az ekét elsősorban szarvasmarha, tehén vagy ökör, később ló vontatta. A bivaly csak ritkán használták szántóállatként.

A szarvasmarhákat *járom* és *tjézsla* segítségével fogták az ekéhez. A *járom* részei: *járomkápa*, *ajjadeszka*, ami a *pillengőüinel* (nyaklebeny) helyezkedik el, *béjldeszka* (ez fogja össze az előző kettőt), *közszeg* és *járomszeg*. A lovak befogására a *niégyellőü-t* használták.

Ha az ekét nem szekéren szállították a szántás helyére, hanem kihúzták, akkor *mankóü-t* tettek alá, hogy az ekevas ne érje a földet. A *mankóü* legegyszerűbb formája egy természetes két ágú fa. Ez a fajta szállítás kímélte az állatokat, de erősen rongálta az utakat.

A felszántott hepehupás föld *kupás*. A hagyományos paraszti gazdaságokban a talajelőkészítés fontos munkafolyamata volt a *berenálás* is. A tengeri- és *kolompérfőüdeket* még szántás előtt is boronálták, mert így szedték össze a *tállóü-ról* a beszántathatlan szárazakat. Az agyagtalajú Beregben szántás után a *görintytöréjs* volt szokás. Ezt a munkát kezdetben a kapa fokával végezték, később állatok vontatta fogashengerrel. Azért volt rá szükség, hogy vetés után a nagy rögök a borona fogai között ne torlódjanak össze, s ezáltal ne seperjék maguk előtt az elvetett magot.

Kézi vetés után *maktakaróü berenálás-t* alkalmaztak, eszköze egy sima, forgóhenger. A vetőgép után *tövizsberenáit* kötöttek, ami egyszerűen készült, kővényfa-tövisből.

A kispaszti gazdaságok utolsó éveiben, tehát az 1945—1960-ig terjedő időben néhány *vasborona* is volt már a faluban, ezek azonban a beregi földeken nem váltak be, mert túl könnyűek voltak a fából készült *fogasberená-hoz* képest. Ez utóbbi részei: öt darab *berenafa*, tölgy- vagy akácfaéből, egymástól 25—30 cm-re, ezeket 2 *levelke* fogja össze. A berenafába illeszkedtek a *berenafogak*, amelyek vasból készültek. A berenafogakat általában öt évenként élezték.

A témában ismertetett munkafolyamatok, eszközök szorosan a hagyományos talajmunkákhoz kötődnek. Ezeket a hagyományos formákat viszont a nagyüzemi gazdálkodás majdnem teljesen ki-, illetve visszaszorította a házikertekbe. A felmérés adatai szerint a passzivizálódás majd a kihalás olyan nagy mértékű, hogy a legfiatalabbak csoportjában aktív készletről már nem is beszélhetünk.

Az első két nemzedék aktív szókincse közti különbség még nem számottevő. A változás csak a harmadik generáció adatainál szembetűnő, ahol az élő szavak aránya már 23,7-re (férfiak), illetve 4,3%-ra (nők) esik vissza. A kihalt kategória a nők csoportjában jelenik meg. Míg azonban ez az I—II. korcsoportban jelentéktelen százalékot mutat, addig erőteljesen ível a III. generációs férfiak 33,3%-án át a nők 65,6%-ig. Csak hallásból vagy egyáltalán nem ismerik a szántási formákat, szokásokat jelölő szavakat: *gyepfőüid*, *hátas főüid*, *kihoncsokolják* stb. Ugyanezt tapasztaljuk az eke részeit jelölő szavaknál: *csusztatóü*, *csorosznya* stb. Ennek az a magyarázata,

hogy bár néhányan használják még a házi kertek szántásakor az ekét, boronát, már korántsem élnek együtt úgy ezekkel a munkaeszközökkel, mint elődeik. Részeik, szerkezetük megfigyelésére tehát nem fordítanak különösebb gondot. A tárgykörhöz tartozó ökörjárom szókinsét felmérve fokozottan érvényesül a negatív tendencia.

Az alábbi szereplő táblázat (53. l.) a fenti munkamenet-leírás alapján az alábbiak szerint rendszerezi a gyűjtés adatait.

A „Talajelőkészítés” témakör kulcsszavait mutatja az első oszlop. Itt nyomda-technikai okokból a kettőshangzók simuló elemeit emelt kisbetűvel jeleztük: ebben a méretben nem álltak rendelkezésünkre a mellékjeles betűk.

A nemzedékeket római számokkal jelezzük, de úgy, hogy a sort a legidősebb nemzedék kezdi. Ilyen módon a szavak ismertsége a fiatalabb nemzedékek felé eső görbével lenne ábrázolható. A római számok utáni *a*, *b* betűjelzés a férfiak, illetőleg a nők mikrocsoportját jelzi.

A szavak ismertségi fokát a fejlécbeli betűjelzések mutatják: A=aktív, P=passzív, Kh=kihalt. Megjegyzendő: az aktív csoportban további két alkategóriát különböztetünk meg. A T jelű oszlopban a tárgyasult szóismeret adatai szerepelnek, amikor tehát az adatközlő saját munkagyakorlatából ismeri a tárgyat vagy munkafolyamatot. A J jelű oszlop adatai a környezettől elsajátított olyan jelentésszerűt jelölnek, ahol az adatközlő maga már nem a gyakorlatból, hanem látásból, elbeszélésből stb. tanulta meg a hangsor jelentését.

Mivel minden oszlopban 3—3 adatközlő válasza szerepelnek a nemzedékek és nemek sorrendjében, ezek ismereteinek megoszlása szóródik egyre inkább jobbra tolódva, a tárgyasult ismeret felől a még aktív, illetőleg a passzív és kihalt kategóriák felé.

A táblázat alapján az oszlopok adatainak összegezése található, de nem numerikusan, hanem százalékok szerint. Az aktív ismeret az első két számoszlop összege, tehát az I. a. esetben $99 + 1 = 100\%$, az I. b. esetben $26 + 61 = 87\%$. Ez az eltérés (az azonos nemzedéken belül a nemek szerint) jól mutatja, hogy már eleve sem számolhatunk teljesen azonos szóismerettel, éppen a témakörből eredően. (Ennek fordítottja mutatkozik meg a férfiak és nők ismeretében a szöveg szóanyagában.) A talajelőkészítés „férfimunka” jellegét méginkább mutatja, hogy a 40—60 éves férfinemzedék (II. a. kategória) aktív szóismerete $83 + 16 = 99\%$, és főleg abban különbözik a legidősebb férfiak ismeretétől, hogy kevesebb a közvetlen gyakorlatra támaszkodó jelleg.

A tárgyi kapcsolatot jelölő mutatók szerint már a két legidősebb generációban is jelentős a különbség férfiak és nők között:

I. a: b= 98,9: 25,8

II. a: b= 82,8: 22,6.

Az adatok mutatják, hogy a kisparaszti gazdaságokban a talajmunkák, valamint az igás állatok befogása stb. általában a férfiak feladata volt.

Lényeges kérdés még az, mi lehet az oka, hogy a legfiatalabb generáció szókinésében a tárgykör szavai már egyáltalán nem élnek. Ennek magyarázatát abban ke-

reshetjük, hogy bár a kerti-háztáji mezőgazdasági munkákban igénybe veszik ennek a korcsoportnak a segítségét, a segítség azonban inkább a betakarítás felé orientálódik (*törítés, kolompérvájás* stb.), s nem a talajelőkészítéssel függ össze.

Szövés

A kender megmunkálásának utolsó fázisa a fonás. 39 éves adatközlőm, Egyed Jánosné kislánykorában az öregek (pl. Egyedné nagyanyja) még *kjézi örsőy*-n fontak. Általánosabb volt azonban a *guzsáj* (=rokka). A *guzsáj lábitóy*-ja össze volt kötve a *hajtóykerékkel*, ez pedig az *örsőy*-val. A *guzsájpálcá*-ra kötötték fel a szövst, amelyet kézzel *huzoktak* és nyálaztak, s amely a gyors forgás következtében fonallá sodródott. Az így kapott fonalat *motóyllál*-ták. Három szál fonalat egy *igé*-nek, 10 igét egy *pásmának*, 8 pásmát pedig egy *darab* fonalnak neveztek. Ezután a *szapulás* következett. Szigorúan betartották, hogy szapulni csak *akác*- vagy *ficfahamuval* szabad, a tölgy ugyanis *elette a fonalat*. Szapulás után általában a Tiszán vágott lékben *kimosták* a fonalat, s a művelet végére az addig barnás színű, *nyálas fonal* először sárgássá majd fehérre vált. Száradás után feltekerték a *tekerőüfá*-n *gombajég*-ba. A *tekerőüfa* három lábú bakra szerelt kereszt alakú szerkezet (minden ága egyenlő hosszú), mindegyik végén a rá merőlegesen álló, faragott *cifrafá*-val, amely nem engedi a fonalat a *tekerőü*-ről leesni. Aki a tekerést végezte, egyik kezében a *dudá*-t tartotta (egy kivájt fadarabot), ezen futott a fonal, hogy a munkát végző kezét be ne vágja. A kész *gombajég*-ot felvetették a *vetőü*-re. A szabályos *vetőü* négy, egyenként kb. 100 cm hosszú egyenes fa, melyet négyzet alakban illesztenek össze, szabályozó villával, *csinnyá*-val láttak el. A *vetőü*-n a fonalat sokszorosán körülvetették úgy, hogy egy-egy kerület nem érhette egymást. A *vetőü* egy bakra szerelt rúdon forgott, a bak ki volt vájva, ebbe illesztették a rúd egyik végét, a másikat pedig a legtöbb helyen a mestergerendához erősítették. A *vetőü* biztonságát a bakon a három *vezéü* segítette.

A *vetőü*-ről a fonalat *kóucs*-ba (kulcs) szedték, ez már a szövésre használható kész anyag.

Lónyán még ma is szőnek. A jelenleg is működő szövőszékeknek két fajtáját találhatjuk meg. Az ősbibb típust *eszvátá*-nak, az újabbat *takács eszvátá*-nak nevezik. Ez utóbbit Szalma Sándor mátyusi ember honosította meg Lónyán az 1910-es években. Mindkét fajtát maguk készítették a lónyaiak, vagy egy *fiétyélilőü* (ezermester) készítette annak, aki megkérte rá.

Az eszvátá minden eleme fa. Részei: *2 talp*, melyek hosszanti irányban alkotják a szövőszék alapját, s melyeket három *keresztfa* tart szilárdan. Az újabb típusnál a talpak kb. 40—50 cm magasan futnak, s a szövőszék nem rajtuk, hanem a *kocsokon* áll. *Hátsó* vagy *jukaskocs*, *elsőü kocs*, *középsőü* vagy *natykocs*. A nagykocs tartja a *bordaháj*-at, amibe *szoritóék* segítségével helyezik bele a bordát. A *bordafog*-ak nádból vannak. A borda az egyetlen alkatrész, ami nem házilag készült.

Mesterei voltak a bordakészítésnek, s ezek maguk árulták terméküket Lónyán is. Két névre még ma is élénken emlékeznek a lónyaiak: Legeza (keresztnevét senki nem tudta) és Bordás Nagy Pali nevére. A *sikkattyu csigái* tartják az *első* és *hátsó nyüstöt*. Az első kocsrá van szerelve a két *lábijétő*, ez az első és hátsó nyüst által befogott fonal váltogatására szolgál.

Különálló eszköz, de szervesen az eszvátaához tartozik a *vetjélő*. Hajó alakú, középen ovális hosszanti nyílással, amibe szorosan *bepászié*tik a csövet a *biélkefa* segítségével. A *csű bocfáb* (bodza), míg a *biélkefa szilvafáb* készült. A csőre tekerék rá a *beleverő* szál-at.

Az eszváta fontos eleme az első és hátsó *hasajó*. A takácseszvátánál még egy harmadik is van, az ún. *dob* vagy *póthasajó*. Míg a régi típusnál a vászon az első hasajóra tekeredik fel, addig a takácseszvátán a *dobra*.

A hasajón kezdődik meg a fonal feltekerése a szövéshez. Tekerés közben *vesz*-őket (*fonal alá való* *vessző*) dugdosnak a fonal közé, hogy ne *ömljön egybe*, ne *vágoggyon be a szál*, különben a vászon *szemes, gerezdes lesz*. A felcsavarást, feltekerést két ember végzi, s csak ezek után teszik fel az eszváta a bordahajat és a nyüstöt. A hosszanti irányba futó szálakat *félmenő* *szálnak*, röviden *félmenő*-nek nevezik.

A szövés úgy kezdődik, hogy az *első* *hasajó*-hoz odaerősítik a *kötöző* *csiépkét*, ebbe pedig belekötözik a szálakat. Vigyáznak, hogy egyenlő és feszes legyen. Mikor már elegendő a kész vászon, leoldják a *kötöző* *csiépkét* (a kötözésre használt fonalból rojt lesz a *kendő*-n), és a kivésett első hasajóba szorítják az anyagot. A továbbiakban azután erre tekeredik a kész vászon. *Csiépké* helyett *bránkát* is használnak, ilyenkor *bránkason huzzák fel a fonalat*, nem kell kötözni.

A *hasajó*-*fej*-eknek vagy *tuskó*-knak fonalszabályozó szerepük van. Az első a *feszítő* *tuskó*, a hátsó pedig a *leeresztő* *tuskó* a *leeresztő* kötéllal.

Legelőször csak kenderfonalat *szűttek*. Mivel ez erősen bolyholódott, *kendő*-t főztek hozzá. *Tengeriliszdból, fehér májva-gyökereiből, vijackból* készítették, és a felhúzott fonalat gyökérkefe segítségével többször átkenték. Ezután, hogy hamar megszáradjon, parasztat tettek lapátra, és a kifeszített fonal alá tartották. A fonallal így már könnyű volt dolgozni. Később a boltból vett pamutot használták *félmenő*-nek, a házi fonású kendert *beleverő*-nek. 2,5 kg bolti pamut volt *ety pakk*. A bolti fonalat vastagság szerint osztályozták, 16-os, 18-as, 20-as. Ez utóbbi volt a legvékonyabb, de legtöbbit a 18-ast használták.

A vásznat *szediés*-sel díszítették. A *szedő*-*vessző*-vel vagy *szedő*-*tű*-vel, mely egy lapos, simára csiszolt, hegyes végű fadarab, felszedik a *félmenő*-t a mintának megfelelően. Óriási figyelmet igénylő munka! A *szedő*-*tű* végén hosszú madzag van, ennek segítségével felhúzzák a felszedett fonalakat, alátolják a *szedő*-*deszká*-t, élére állítják, és ekkor *verik bele* a piros vagy fekete fonalat. A *szediés*-t a kereszt-szemes minta-kombináció szerint számolják, nagyon vigyáznak, hogy a minta el ne torzuljon. A sima csík-díszítés a vászon *bársonnya*, a díszítés nélküli anyag a *parasztya*.

A szövéss mindíg a téli időszakra esett. (Ma is.) Úgy tartották, hogy húsvétra már *ki kell hajjétani az eszvétát*. A gazdaasszony, ha egy kevés ideje volt, *beleült az eszvétába*, és *szűtt egy-két rőűföt*. Hogy mennyi vászon lett, az attól függött, *hoty sikerült a kender az jéven*. *Vőut, hoty hetven rőűfököt szűttünk meg* — mondta egyik adatközlőm.

Érdekesen alakulnak a témakör szavai az egymást követő nemzedékek szókészletében (l. a táblázatot az 54. oldalon).

1. Az első két generációban az élő szavak aránya megközelíti a 100%-t, a nemek között pedig csak jelentéktelen eltérés mutatkozik az aktív szókincset (T+J) tekintve. A kender feldolgozása falunk kisparaszti gazdaságaiban olyan fontos munkafolyamatnak számított, amely lényegesen hozzájárult a családok gazdasági egyensúlyának fenntartásához. Minden család *kenderezett*, s az eredmény szívügye volt a család minden tagjának. Ezért olyan élők a szavak az első két generáció férfi és nő csoportjaiban egyaránt. A férfiak ismerték az eszvétá részeit, mert maguk készítették, maguk faragták ki minden egyes alkatrészét, a nők viszont dolgoztak rajta, s használat közben sajátították el a vele kapcsolatos ismereteket. A mindkét csoportban jelentkező szoros tárgyi kapcsolatnak másik oka is van: a szövéss egyes részfolyamataihoz segítség kellett, egy ember nem tudta megcsinálni. Ilyen volt például az anyag díszítésére szolgáló *szedjés*, a minta kiszámolásánál a *szedőüdeszkát* valakinek tartani kellett. Mivel a szövéss idején *kinti dőuga* általában nem volt a férjeknek (télien szőttek), szívesen segítettek.

2. Ennél a témakörnél is megtaláljuk a II—III. nemzedék közötti törést, de csak a III. generációs férfiakat tekintve, mert a nők mutatói megközelítik a II. generációs mutatókat. A III. generáció nőtagjai ugyanis még ma is szőnek. Igaz, hogy kendert már nem termelnek Lónyán, s a kender feldolgozásának azok a részfolyamatai, amelyek megelőzik a szövést, lassanként feledésbe merülnek, de a szövéss ma is virágzik. Elsősorban a Kárpátalján élő rokonoktól szerzik be a fonalakat, amelyek erős, szépen fehérített fonalak, *darab*-ban kaphatóak.

Míg tehát a mai 30—40 éves nők szókészletében a szövésssel kapcsolatos szókincs még majdnem teljességében élő, addig az ugyanilyen korú férfiak csoportjában a témakör szókészletét tekintve erősen negatív tendencia érvényesül. A család gazdasági egyensúlyát ma már a szövéssből származó esetleges jövedelem egyáltalán nem befolyásolja, a férfiak így nem tekintik szükségyszerűnek feleségeik ilyen irányú tevékenységét, éppen azért nem is érdeklődnek iránta, nem vesznek részt benne még úgy sem, mint segítőtársak. Meg kell jegyezni, hogy ma Lónyán a vásznat azért szövik, hogy az országszerte híres beregi keresztszemeshez legyen alapanyag, viszont a kész kézimunkákat nem adják el, hanem lakásdíszítő elemként maguk használják fel, esetleg családon belül elajándékozzák.

3. A negyedik nemzedék csoportjai közötti eltérés már nem számottevő. Mindkét csoportban közelít a 0-hoz az aktív készlet, nő a passzív szavak aránya, valamint jelentős a kihalt szavak száma is. Bár a munkafolyamat még létezik, a lakosság egy bizonyos rétege rendszeresen műveli azt, az utána következő nemzedék szókincsében

mégis csak passzív fokon vannak jelen a témakör szavai. Ennek az az oka, hogy a mai fiatalokból teljesen hiányzik az érdeklődés ez ősi, nagy gyakorlati tudást igénylő munka iránt. A legélőbb szavak ebben a generációban azok, amelyek a szövszékkel, annak egyes alkatrészeivel: *eszváta, nyüst, hasajóu, lábjetóu, vetjelőü*; valamint a kész vászon díszítésével kapcsolatosak: *báronnya, parasztya, szedjés*.

Az országban egyetlen más társadalmi csoport sem ment keresztül olyan alapvető változásokon, mint a magyar falvak lakossága. A mezőgazdaság korszerűsödése, a nagyüzemi termelési formák elterjedése egész sor változást indít el: megszűnnek, illetve minimumra csökkennek a kézi erővel végzett munkafolyamatok, nő a mezőgazdasági szakmunkások aránya, számottevő a nők gazdasági aktivitása. Mindezek viszont a hagyományos életmód felbomlását, átszerveződését eredményezték. Az a paraszti életforma, amely évszázadokon át változatlan szigorúsággal kényszerítette a benne élőket a kötelező szokások, hagyományok szerinti életvitelre, megszűnőben van. Ezt jelzi szókincsének egyre nagyobb mértékben bekövetkező apadása is. A funkciótlanná váló szavak elvesztik létalapjukat a nyelvben, passzívvá válnak, majd kihalnak.

Felméréseink bizonyítják, hogy a szókincsben észlelt változások, a kihalási folyamat fázisai kétségbevonhatatlanul összefüggésben vannak a beszélők korával, nemével.

A hagyományos gazdálkodás munkafolyamataival még aktív gyakorlati kapcsolatban voltak az idősebb generációk tagjai. Természetes tehát, hogy ezekben a csoportokban az aktív készlet a legtöbb témakörben megközelítőleg 100%-os. Figyelmet érdemel azonban, hogy egyes tárgykörök esetében, ha kis mértékben is, de már a második nemzedékben megindul a passzívvá válás folyamata. Rendszerint olyan fogalomkörökről van szó, amelyeknek mindennapos gyakorlata az elmúlt 30 évben különböző, általában gazdasági okok miatt jelentősen háttérbe szorult (pl. a ló tartás).

Meglepően élesen válik el egymástól a II—III. nemzedék nyelve. Ennek a ténynek a figyelembevétele elengedhetetlen a téma tanulmányozásakor. Azok a társadalmi változások, melyek alapvetően befolyásolták a falusi népesség életét, időben a harmadik generáció születésével, felnövekedésével párhuzamosak. Ez a korosztály az, amely a kisparaszti gazdálkodásból csak azoknak a munkafolyamatoknak a szókincsét ismeri, melyek a háztáji és kiegészítő gazdaságokba szorultak vissza. A tárgyi kapcsolat mutatói még ezekben a fogalomkörökben is alacsonyak.

A szókincs pusztulásának következő fázisát jelzik a legfiatalabb nemzedék adatai. Aktív készletről már alig beszélhetünk, viszont jelentősek a passzív és a kihalt kategória arányai. Az elemzés rámutat azokra az okokra, melyek miatt az előbbi adatok létrejöhettek: az a közeg, mely a felmért szókincsét magáénak mondhatta, felbomlik, majd meg is szűnik, s így a mai 18 éven aluliak meg sem ismerhették a felmért szókincs jelentős részét, sohasem volt az aktív szókészletük része. Bebizonyosodott, hogy passzív készletüket hallomás útján szerezték. Feltétlenül szólni kell még arról, hogy a szókincs változásában milyen jelentősége van az egyes családok hagyomány-

őrző szerepének. Ahol a bezárt élet a jellemző, s vagy nincs rá mód, vagy nem is akarják az egymást követő nemzedékek hagyományos szokás-láncát megnyitni, azokban a családokban marad meg leginkább a hagyományos szókészlet is.

Az eddig felsorolt motiváló tényezők igazolni próbálták a nyelv és társadalom kapcsolatát, felszínre hozva a szókincs elhomályosulása mögötti szociális indítékokat. A társadalmi háttér elemzése rávilágít arra, hogy a felszabadulás óta bekövetkezett változásoknak egyik fő nyelvi következménye a falun élő lakosság nyelvi stabilitásának bomlása. A korábbi homogén társadalmi közösségnek nagyjából egynemű volt a nyelve is, a hagyományos életmódhoz kötődő, viszonylag stabil archaikus nyelvjárás. Ez a familiáris tájnyelvi hagyomány a család körében még ma is igen erős.

Viszont számos tényező: urbanizációs jelenségek, iskolázottság, kulturálódás, művelődés, tömegkommunikáció egyre nagyobb teret engednek a köznyelvi beszédhasználat főbb formái elterjedésének. Lónya felnőtt lakosságáról elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen két nyelvi kódja van, s különböző tényezőktől (partnerektől, alkalmától, szituációtól) függően realizálódnak beszédváltozataik.

KÉNER ISTVÁNNÉ

Soziolinguistische Studie über die Sprache der Gemeinde Lónya

Der Artikel ist Teil einer größeren Studie, die die Änderungen im Wortschatz beobachtet, die parallel mit dem Verschwinden der traditionellen bäuerlichen Wirtschaftsweise entstanden sind.

Die Kleingemeinde Lónya liegt im ehemaligen Komitat Bereg, im heutigen Komitat Szabolcs-Szatmár. Der moderne großbetriebliche Ackerbau hat auch hier, wie auch im Landesmaßstab, die alte kleinbäuerliche Bewirtschaftung in den Hintergrund gedrängt. Demzufolge werden im Wortschatz der Bevölkerung die Wörter und Ausdrücke, deren Gegenstände und Begriffe verdrängt wurden, massenweise passiv und sie sterben aus.

Die Verfasserin wählte von den einzelnen Gebieten der Wirtschaft ein repräsentatives Wortmaterial, Schlüsselwörter aus, und er hat untersucht, in welchem Maße diese bekannt sind, indem er die vier — nach Alter und Geschlecht geteilten — Gruppen der Bevölkerung nach diesen Wörtern befragte. Den Sprachgebrauch von vier Generationen erfragte er von männlichen und weiblichen Mitgliedern einer aus je 3 Personen bestehenden Mikrogruppe, so bekam er für jedes Wort 24 Angaben. Über diese Angaben stellte er Tabellen zusammen, je nachdem, ob die Kenntnis der Wörter in aktive, passive oder ausgestorbene Kategorie gegliedert werden kann.

Die Tabellen und Grafiken zeigen gut, daß die Kenntnis der ausgewählten Wörter in der Sprache der jüngeren Generation rapide abnimmt.

Der Autor stellt hier nur die Gestaltung des Wortmaterials zweiter Themenkreise dar. Der eine ist: die Art und Weise und die Mittel der Bodenbearbeitung der Ackerbestellung, der andere ist: der Wortbestand des Arbeitsganges des Webens. Der erste war bereits auch früher eine typisch männliche, der andere eine weibliche Arbeit. Auch das kann an den Tabellen und Abbildungen abgelesen werden.

Die Studie veranschaulicht gut den Prozeß der sprachlichen Änderungen, die auf der Spur großer wirtschaftlicher Umwälzungen eingetreten sind.

H. KÉNER

